

OSMANLI YAHUDİLERİNİN MÜZİĞİ

ALİ ÖMER YURDDAŞ

ANTİK dönemden itibaren Bursa gibi şehirlerde ikamet eden Yahudiler, daha sonra kalabalık nüfuslar hâlinde başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devletinin çeşitli şehirlerinde yaşamışlardır. İstanbul'un fethinin ardından Osmanlı toprakları, en eski Yahudi cemaatlerinden olan Bizans Yahudilerinin (Romaniyot) yanı sıra önemli bir Karai cemaatine, Alman ve Doğu Avrupa kökenli Aşkenaziler ile İtalyan Aşkenazilerine (Franko) ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca, 16. yüzyılın başlarından itibaren İspanya sürgününden kaçan Sefarad kökenli İber Yahudilerine kapılarını açmış ve bu yüzyıl boyunca Osmanlı Yahudi cemaati dinî, ilmî ve kültürel açıdan dünya Yahudiliğinin lideri konumuna yükselmiştir.

Osmanlı tebası arasında zimmi statüsünde olan Yahudiler, özellikle Çelebi Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi güçlü padişahların idaresinde ve ilk defa Çelebi Mehmed tarafından irat edilip sonraki dönemlerde yenilenen 'imtiyaz fermanları' doğrultusunda istedikleri bölgelere yerleştiler. İstedikleri mesleği icra etme, seyahat etme, inançlarını uygulama, eğitim ve kültür teşkilatları kurma, hatta yeni

sinagog tesis etme hususunda daha önce görülmemiş bir serbestliğe sahip olmuşlardır. Zaman zaman devlet idaresinin müdahalesi olsa da çoğunlukla kendi iç işlerinde özgür bırakılan Osmanlı Yahudileri yerel farklılıkların korunduğu bir yapılanma içine girmişlerdir. İdarenin sağladığı dinî serbestliğin yanında siyasal ve ekonomik güven ortamı dolayısıyla her dinî grubun devlete verdiği cizye ve haraç karşılığı kendi iç işlerinde özerk olması ve askerlikten muaf tutulması esasına dayanan Osmanlı millet sistemi, özellikle sonraki asırlarda genel olarak gayrimüslimlerin ve özel olarak Yahudilerin toplumsal bütünlüklerinden ve dinî-etnik kimliklerinden vazgeçmeksizin devletin siyasal ve ekonomik işleyişinde etkin rol oynamalarına ve devlet kademelerinde yükselmelerine imkan tanımıştır. Bunun yanında bankacılık, ticaret, liman ve gümrük idaresi, silah üretimi, dokumacılık ve dericilik konularında deneyimli olan beraberlerinde matbaa tekniğini getiren İber Yahudileri, Osmanlı topraklarına yerleşmeleriyle birlikte yükselme dönemindeki Osmanlıların kalifiye eleman ihtiyacını karşılamışlardır. 1492'de memleketlerinden sürülen bu Yahudiler, başta İstanbul, Edirne ve

Selanik olmak üzere İzmir, Manisa, Bursa, Gelibolu, Amasya gibi şehirlerde iskan edilmişlerdir.

Sürgünden sonra Sefaradlar, yeniden sosyal hayat tesis ederken ve bunun temel taşı olan sosyal değerleri yeniden oluştururken sosyo-kültürel hayatta meydana gelen boşluk nedeniyle eksikliklerini Türk komşularından alma yoluna gitmişler ve kültürlerarası alışveriş bu merkezde gelişmiştir. Ayrıca Osmanlı topraklarına taşıdıkları Mağrip-Akdeniz kültürü de Türklerle etkileşimindeki önemli öğelerden biridir. Sefaradların bu yeni vatanlarına uyumlarında öne çıkan hususların başında edebiyat ve musiki gelir. Bu uyum süreci ve karşılıklı etkileşimden İbrani mistik edebiyatı ve müziği doğmuştur. Sefarad Yahudilerinin bu denli kolay bir şekilde Osmanlı-Türk müziğine adapte olmaları ise Endülüs-Emevi döneminden beri Arap müziğine vâkıf olmalarıyla açıklanabilir.

16. yüzyılda İstanbul'da yaşamış ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde üne kavuşmuş olan haham, bestekâr ve şair Şelomo Ben Mazaltov, Osmanlı-Türk müziğinin zengin usul ve nağmelerini ilk kez İbrani mistik ve litürjik ilahilerine uygulamıştır. İsla-

miyetin ses güzelliğine verdiği öneme dikkat eden Şelomo Ben Mazaltov, dua, ezan, salat, tevşih ve münacat gibi farklı formları dinlemiş ve bunlardan etkilenmiş; bu formlardan ve zenginlikten hareketle sinagoglara yeni bir anlayış getirmiştir. Şelomo Ben Mazaltov'un başlattığı bilinen temel çalışmalar, 1540 tarihinden yaklaşık bir buçuk asır sonra 1696-1703 yıllarında Edirne'de yeniden yeşertilmiştir. Bu şehirde yaşayan haham ve bestekârların Mevlevi dervişleriyle birlikte mevlevihanelerde ve Büyük Sinagogda hoşgörü ve uyum içerisinde yürüttükleri özverili çalışmalarla peşrev, kâr, ağır semai, yörük semai gibi çeşitli formlarda ve değişik usullerde 50'yi aşkın değişik makamdan 'maftirim' eserleri bestelenmiştir. Bunların çoğu günümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla Edirne Mevlevileriyle Yahudi müzisyenler arasında ciddi bir kültürel paylaşım söz konusudur. Yahudi müzisyenler, Mevlevi ayinlerine, Mevleviler ise Yahudi ayinlerine katılmıştır. Hatta tekkelerin kapatıldığı dönemde Edirne Mevlevileri mekan ihtiyacı sebebiyle zaman zaman ayinlerini sinagogda icra etmiştir.

'Maftirim,' çalgı eşliği olmadan genellikle Yahudi erkekler tarafından şiiresel metinlerin koral ve solo biçimde icra edilmesidir. *Maftir* kelimesi, İbranice sonlandırma anlamındadır. Kelimenin çoğulu *maftirim*dir. Bu kelime 'iftar' kelimesinin İbranice'deki karşılığıdır. *Torah'*ı sonlandırmak için söylenen *maftir*, Yahudi kültüründe aynı zamanda 'vadedilmiş kutsal topraklara

dönüş' yani *aliyah* anlamına gelir.

Maftirim topluluğu 17. yüzyılda Edirne'de oluşmuştur. Repertuar genellikle sabahları ve cumartesi günleri sabah duasından önce söylenir. Maftirim aracılığıyla sunulan müzik; dua ritüelinin, topluluğun kimliğini ve sinagogdaki gücün dinamiklerini yönetmesi açısından önemlidir. Sosyal olaylarda Osmanlı geleneksel müziği ile paralitürjik şiir temalarının kaynaşması olan maftirim olgusu, Yahudi kutsallığının sergilenişine adanmış Yahudi sanatçı ile yazar ve eser sahipleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Osmanlı Yahudi geleneğinin oluşturduğu bu şiirsel metinler seti ve ezgi birikimi, halka açık bir şekilde icra edilir. Metinler, Yahudi dua kitabının iki ana tipi olan *Siddur ve Mahzor*'dan derlenmiştir. Günlük dua kitabı *Siddur*, Şabbat günü ve yeni ay dualarını içermektedir; ana tatilleri içeren *Mahzor* ise kefaret günü ve bayram dualarını içermektedir. Bütün bu metin formları 10. yüzyılın başlarında takdis edilmiştir. Maftirim, diğer metinler gibi, *Talmud ve Mishna*'dan elde edilen sözlü kanun metinleri, post-Talmudik zamanlarda edinilen düzyazı ilavesi, hayır duaları ve litürjik şiiresel metinlerden oluşmaktadır. Literatür şekil bakımından zaman içerisinde önemli ölçüde değişmişse de metinlerin halka açık performansı günümüze kadar korunmuştur. Dinî ayinlere eşlik eden ilahilerin tamamı Osmanlı-Türk müziği makamlarına göre bestelenir. Mesela Hamursuz Bayramının ilk iki

günü İsfahan, son iki günü Acemâşîran; Şavuot'ta mahur, Purim'de Sabâ, Hanuka'da Uşşak makamları kullanılır. Osmanlı tebası olan Yahudi bestekârlar kendi dinî ayinleri için yaptıkları besteler dışında Osmanlı-Türk müziği makamlarını kullanarak ladinî eserler de bestelemişlerdir. Müslümanlarda olduğu gibi Yahudilerde de dinî ve ladinî müzik iç içedir. Hatta Rauf Yekta Bey bir keresinde sinagoga gittiğinde Dede Efendinin Beyâtî makamındaki bir murabbana İbranice güfte giydirilmek suretiyle bir İbrani ilahisi okunduğuna şahit olmuştur.

Osmanlı-Türk müziğinde Yahudi bir çok bestekâr ve musikînas yetişmiştir. Bunların önde gelenleri Tanburi Çelebiko, Tanburi Aron, Boncukcu, İlya, Musi, Küçük Hoca, Haham Moşe Faro, Kemani ve Tanburi İsak Fresko, İsak Varon, İsak el-Gazi'dir. 20. yüzyılda yaşamış David Behar, Moshe Cordova, İsak Maçoro gibi isimler de bu geleneğin temsilcileri addedilmişlerdir. Daha ziyade şarkılarıyla meşhur olan ama birtakım dinî eserler de besteleyen Mısırlı İbrahim (Avram Levi) Efendiyi (1879-1948) de bu meyanda zikretmek gerekir. ▣

Yandaki QR karekodu okutarak bu yazı ile ilgili bir müzik videosuna ulaşabilirsiniz.

